

Частина перша

I

ПЛАВУЧИЙ РИФ

1886 рік був прикметний дивною подією, невиданим, незбагненним явищем, що його, безперечно, не забули й досі. Чутки про це хвилювали не тільки мешканців портових міст та людей в глибині суходолу,— вони сіяли тривогу поміж моряків. Загадкова подія стурбувала купців, судновласників, капітанів суден, шкіперів Європи й Америки, офіцерів військово-морського флоту і навіть правителів різних держав Старого й Нового Світу.

Річ-бо в тім, що від якогось часу кораблі стали зустрічати в морі «щось велетенське», якийсь довгий, веретенуватий предмет; був той предмет куди більший за кита, багато за нього спритніший і часом випромінював світло.

Записи в бортових журналах різних суден однаковісінько змальовували той феномен, його дивовижну силу, нечувану швидкість та надзвичайну спритність. Якщо це був кит, то він перевершував величиною всіх представників цього виду, знаних донині. Ні Кюв'є, ні Ласепед, ні Дюмеріль, ні Катрфаж¹ не повірили б в існування такого чудовиська, якби не побачили його власними очима, чи, точніше, очима вчених. Рішуче відкинувши явні применшення, за якими

¹ Французькі вчені-природознавці.

створіння сягало двохсот футів завдовжки, а також перебільшення, ніби воно було одну милю завширшки й три вздовж, можна, проте, повірити: чудовисько, коли воно справді існує, набагато перевищує всі розміри, встановлені сучасними іхтіологами. Людині властиво вірити в чудеса, тож легко собі уявити, як ця незбагненна проява збурила світ.

Проте годі було взяти ці чутки за вигадку. Бо й справді, двадцятого липня 1866 року судно «Гавернор Гігінсон» пароплавної компанії «Калькутта енд Бернак» зустріло плавучу масу за п'ять миль од східних берегів Австралії. Капітан Беккер спершу подумав, що то якийсь невідомий риф, і заходився точно визначати координати; аж раптом із загадкового рифу футів на півтора ста догори зі свистом метнулися два водяні стовпи. Отакої! Не може бути, щоб на цьому рифі вряди-годи били гейзери; певно, якийсь не знаний досі морський ссавець викидає через ніздрі разом із повітрям водяні струмені.

У водах Тихого океану двадцять третього липня того самого року те саме явище спостерігали з судна «Крістобал Колон», що належало Вест-Індській тихоокеанській пароплавної компанії. Виходить, що ця незбагненна істота спромоглася з неймовірною швидкістю перекинутися з одного місця в інше, – всього лиш протягом трьох днів судна «Гавернор Гігінсон» та «Крістобал Колон» здибали її в двох точках земної кулі, віддалених між собою на сімсот з гаком морських льє.

За два тижні судна «Гельвецій» Національної пароплавної компанії та «Шеннон» компанії «Роял-Мейл», що простували контрагалсом і стрілися в Атлантичному океані між Америкою та Європою, також помітили чудовисько між $42^{\circ}15'$ північної широти й $60^{\circ}35'$ довготи на захід од Гринвіцького меридіана. За спільного спостереження з обох суден дійшли висновку: коли менші за ту істоту «Шеннон» і «Гельвецій» мали по сто метрів од форштевня до ахтерштевня, то велетенський ссавець сягає в довжину щонайменше трьохсот п'ятдесяти англійських футів¹. Найбільші ж кити, які водяться поблизу Алеутських островів, зроду не бували довші п'ятдесяти шести метрів.

Повідомлення, що надходили одне за одним, нові спостереження з борту трансатлантичного пароплава «Перейре», сутичка загадкового велета з судном «Етна», акт, що його склали офіцери французького фрегата «Нормандія», та докладний звіт капітана корабля «Лорд Клайд» Фітц-Джемса – все це до краю збурило громадську думку. В деяких країнах, правда, те явище не взяли за поважне, але в Англії, Америці, Німеччині – країнах, що вели жваву морську торгівлю, ним дуже зацікавились.

Всюди по великих містах на чудовисько пішла мода: про нього співали пісеньки в кав'ярнях, писали фейлетони в газетах, зображали на сценах. А вже понавигадували такого, що й до купи не збереш.

¹ Близько 106 метрів. Англійський фут дорівнює 30,4 см (прим. Жуль Верна).

В газетах з'явилися малюнки фантастичних велетів – од білого кита, страшного «Мобі Діка» арктичних вод, до здоровенних восьминогів, своїми моцачками здатних оповити судно водотоннажністю п'ятсот тонн і потягти його в океанську безодню. Кинулись до старожитних рукописів, праць Арістотеля й Плінія¹, які допускали можливість існування таких страховіть; ухопилися за норвезькі оповідання єпископа Понтопідана, за повідомлення Поля Еггеда й нарешті за рапорт Гаррінгтона – людини, безперечно, статечної; він запевнював, ніби 1857 року з борту «Кастилана» на власні очі бачив велетенського морського змія, котрий досі запливав хіба що у води газети «Констітюзьонель».

В наукових товариствах і на сторінках наукових журналів зав'язалася нескінченна полеміка між тими, котрі вірили в існування чудовиська, і тими, що не вірили. Морське страховище заповонило всі уми. Журналісти, шанувальники науки, змагаючись із своїми супротивниками, що дотепно кпили з того всього, пролили в цій незабутній битві цілі потоки чорнила, а дехто з них – навіть кілька крапель крові, бо через того морського змія часом удавалися до найбрутальніших образ.

Півроку війна тривала з перемінним успіхом. На ґрунтовні статті Бразильського географічного інституту, Берлінської королівської Академії наук, Британського товариства, Вашингтонського інституту Смітсона, на дискусію журналів «Індіан Аршипелаго», «Космосу» абата Муаньо, «Міттейлунген» Петерманна, а також на записки наукових французьких та чужоземних журналів бульварна преса щедро сипала уїдливі дотепи. Пародіюючи Ліннеїв вислів, що його цитували супротивники чудовиська, газетярі-гострослови запевняли, ніби «природа не творить нічого недолугого», і закликали своїх сучасників не паллюжити природи, допускаючи існування невиданих восьминогів, морських зміїв, «Мобі Діків» та інших вигадок очманілих моряків. Кінець кінцем один прославлений гуморист кинувся зі сторінок популярного сатиричного тижневика на морську потвору й під загальний сміх одразу її вбив. Дотепність перемогла науку.

Перші місяці 1867 року здавалося, що це питання – поховане і більше йому не ожити, але несподівано стали відомі нові факти. Йшлося вже не про розв'язання наукової проблеми, а про реальну загрозу – серйозну й неминучу. Питання постало знов, але вже по-іншому. Чудовисько обернулося островом, скелею, рифом, і то рифом мандрівним, загадковим, невловимим.

Вночі п'ятого березня 1867 року судно «Моравія», що належало Монреальській океанській компанії, під 27°30' широти й 72°15' довготи зі всього розгону наштовхнулося правим бортом на підводну скелю, яка не значилась на жодній морській карті. Пароплав, оснащений потужною машиною на триста кінських сил та ще й гнаний ходовим вітром, плив зі швидкістю тринадцять вузлів². Не будь корпус такий

¹ Арістотель (384–322 до н. е.) – видатний учений і мислитель Стародавньої Греції. Г а й П л і н і й Старший (23–79 н. е.) – давньоримський письменник і вчений.

² Тобто тринадцять морських миль на годину.

міцний – темна безодня, безперечно, поглинула б судно, а з ним і двісті тридцять сім пасажирів, везених із Канади.

Сутичка сталася десь біля п'ятої години ранку, на світанні. Вахтові офіцери кинулися до корми. Вони якнайретельніше видивились океанську поверхню. Та нічого підозрілого не завважили, окрім великої борозни за кормою, що тяглася на три кабельтових і нагадувала водяний обрус, розпанаханий шаленим ударом. «Моравія» точно визначила координати цього місця й попливла своїм курсом. Хтозна, на що наскочило судно – на підводний риф чи на великі уламки якогось затопленого корабля. Згодом у порту, коли оглядали «Моравію» в сухому доку, виявили – трохи пошкоджено кіля.

Ця подія, хоч і значна сама собою, може, й забулася б, як і всякі інші, якби по трьох тижнях не сталося те саме. Але цього разу жертва сутички – судно великої держави, котре належало поважній пароплавній компанії, тож загадкова подія набула широкого розголосу.

Ім'я відомого англійського судовласника Кюнарда знане по-всюдно. Цей кмітливий промисловець відкрив 1840 року поштове сполучення між Ліверпулем та Галіфаксом, маючи троє дерев'яних колісних суден потужністю чотириста кінських сил і водотоннажністю тисяча сто шістдесят дві тонни. А через вісім років суден побільшало ще на чотири, загальною потужністю шістсот п'ятдесят кінських сил і водотоннажністю тисяча вісімсот двадцять тонн. По двох роках компанія придбала ще двоє суден, котрі перевершували своїх попередників і потужністю, і тоннажем.

1853 року Кюнардова компанія закріпила за собою привілеї на транспортування термінової пошти і стала поступово набувати одне по одному нові судна – «Аравію», «Персію», «Китай», «Шотландію», «Яву», «Росію»; швидкістю й розмірами вони поступалися тільки перед «Грейт-Істерном». Отже, 1867 року компанія володіла дванадцятьма суднами – вісьмома колісними й чотирма гвинтовими.

Я вдаюся до таких докладних відомостей лише з тим, аби показати значення тієї компанії Морського пароплавання, що зажила собі світової слави. Жодне трансокеанське пароплавне підприємство не мало такого вправного керівництва; жодної справи не вінчав такий успіх. Протягом двадцяти шести років дванадцять Кюнардових суден дві тисячі разів перетинали Атлантичний океан, жодного разу не відмінивши рейсу, не запізнившись й не втративши жодного листа, жодної людини. Тим-то пасажири й досі попри велику конкуренцію з боку Франції віддають перевагу Кюнардовій пароплавній компанії проти всіх інших; найліпше це засвідчують офіційні документи останніх років. По всьому сказаному нікому не здивує той галас, що до нього спричинилася катастрофа одного з найкращих суден пароплавної компанії Кюнарда.

Тринадцятого квітня 1867 року – море було спокійне, повівав легкий вітерець, – судно «Шотландія» знаходилося на 15°12' довготи й 45°37' широти. Оснащене машиною на тисячу кінських сил, воно йшло зі швидкістю тринадцять і сорок дві сотих вузла. Колеса

ритмічно розтинали воду, судно було занурене на шість метрів сімдесят сантиметрів, а тоннажність його становила шість тисяч шістсот двадцять чотири кубічних метри.

О четвертій годині сімнадцять хвилин пополудні, коли пасажери пили чай у кают-компанії, «Шотландія» ледь здригнулася від удару в корму, трохи далі за колесом лівого борту.

Здавалося, судно вдарилося об щось гостре. Удар був легесенький, ніхто й до уваги б його не взяв, якби не кочегари, котрі вихопилися на палубу, галасуючи:

– Теча! В трюмі теча!

Налякані пасажери заметушилися, але капітан Андерсон зразу їх заспокоїв. Бо й справді, суднові не загрожувала ніяка небезпека. «Шотландія», поділена на сім відсіків водонепроникними перегородками, могла триматися на воді скільки завгодно.

Капітан Андерсон спустився до трюму. Він побачив – п'ятий відсік залито; а що вода швидко прибувала, то пробоїна, певно, була чимала. На щастя, цей відсік – без парових казанів, а то відразу погасли б топки.

Капітан Андерсон зупинив судно і звелів одному з матросів оглянути пошкодження. Невдовзі в корпусі виявлено діру два метри завширшки. Такого вилому не можна було залатати, і «Шотландія» з колесами, до половини зануреними в воду, простувала далі. Судно перебувало тоді за триста миль од мису Клер. Кінець кінцем воно причалило до пристані, стривоживши весь Ліверпуль триденним запізненням.

Інженери заходилися оглядати «Шотландію», тільки-но її поставлено в сухий док. Вони не йняли віри власним очам. У боковій частині корпусу на два метри нижче ватерлінії рівнобічним трикутником зяяла діра. Краї вилому – рівнісінькі, наче листове залізо обтяли різакком. Певно, прилад, що ним пробито корпус, був якогось особливого гарту. Протнувши чотирисантиметрову металеву обшивку, він у якийсь незбагнений спосіб звільнився з пробоїни.

Пригода з «Шотландією» знову збурила вже втишену громадську думку. Відтоді у всіх корабельних аваріях з неустановлених причин почали звинувачувати чудовисько. На ту фантастичну тварину падала відповідальність за всі морські катастрофи, а їх, на жаль, було чимало, бо з трьох тисяч суден, про загибель яких щороку сповіщає «Бюро-Веритас», із двісті пропадають безслідно!

Справедливо чи не справедливо винувачено страхіття, однак з його вини сполучення між суходолами ставало раз у раз небезпечніше, і громадськість конче вимагала будь-яким коштом звільнити моря від загадкового кита.

ЗА І ПРОТИ

Саме тоді, як відбувалися всі ці події, я повертався з наукової експедиції, спорядженої до Сполучених Штатів у незвідані райони Небраску. Французький уряд відрядив мене туди як ад'юнкт-професора Паризького музею природничої історії. По шестимісячних мандрах, зібравши коштовну колекцію, я в кінці березня виїхав до Нью-Йорка. У мене був намір повернутись до Франції тільки в травні, а поки що впорядковував свої мінералогічні, ботанічні й зоологічні набутки. В цей час і зазнала аварії «Шотландія».

Я знав про дивовижне явище, та й хіба можна було не знати? Я читав і перечитував усі американські та європейські газети, але годі було дійти з того приводу якоїсь певної думки. Незбагненні події розпалювали мою цікавість. Нездатний уяснити собі загадки, я кидався від одного здогаду до іншого. Поза всяким сумнівом, тут ховалася якась таємниця, а скептики мали змогу «встромити перста» в рану «Шотландії».

Я приїхав до Нью-Йорка в самий розпал суперечок. Припущення щодо плавучого острова, невловимого рифу були рішуче відкинуті. Ба й справді, як би міг пересуватися з такою неймовірною швидкістю риф, не маючи жодної машини?

Іншу гіпотезу – гіпотезу про плавучий корпус розбитого величезного корабля – відкинута з тої самої причини.

Отже, залишалось два ймовірних розв'язання загадки, що мали своїх упевнених прибічників, – одні з них допускали існування якогось наддужого чудовиська, а другі вважали, ніби винуватець усіх морських катастроф – підводне судно, оснащене двигуном нечуваної потужності. Проте останнє припущення, зрештою, найвірогідніше, відпало після обстеження, проведеного в обох півкулях. Годі було повірити, щоб одна особа могла володіти таким судном. Де б то і в який спосіб побудовано такого велетня, та ще й потаємці? Створити механізм такої нищівної сили – до снаги тільки державі. В нашу згубну епоху, коли людський розум працює над винайденням нищівної зброї, можна припустити, що яка-небудь країна таємно від інших спорудила і тепер випробовує цю смертоносну машину.

Одначе гіпотеза щодо якоїсь військової споруди втратила свою силу, бо уряди всіх держав заявили: вони не будували таких підводних човнів. А що небезпека йшла проти міжнародних інтересів і загрожувала порушенням трансатлантичного сполучення – щирість тих заяв поза всякими сумнівами. Окрім того, невже будівництво підводного велетня не привернуло б уваги широкої громадськості? За таких умов дуже важко зберегти таємницю приватній особі, а окремій державі, за вчинками котрої пильно стежать могутні держави-суперниці, – і поготів.

Отож після розслідування, проведеного в Англії, Франції, Росії, Пруссії, Іспанії, Італії, Америці й навіть у Туреччині, версію про підводний монітор рішуче відкинута.

Усупереч кпинам бульварної преси, чудовисько знов «випливило на поверхню», і збурена уява малювала найбезглуздіші витвори фантастичної іхтіології¹.

Коли я приїхав до Нью-Йорка, чимало осіб виявляли честь консультуватися в мене з цього незвичайного питання. Колись у Франції я опублікував двотомну працю, що називалася «Таємниці морських глибин». Книга, прихильно зустрінута в науковому світі, створила мені славу фахівця тієї малознаної галузі природничої історії. Стали питати моєї думки про тривожні події. Я спробував був ухилитися, покликаючись на свою цілковиту необізнаність. Та невдовзі, загнаний в тісний кут, мусив висловитись: мовчати далі було вже непристойно. І ось 30 квітня в газеті «Нью-Йорк Гералд» з'явився допис «шановного П'єра Аронакса, професора Паризького музею». Я розглянув питання всебічно – з політичної й наукової точок зору.

«Тому,– писав я,– дослідивши одне по одному різні припущення й відкинувши всі недостатньо обґрунтовані, я вважаю найвірогіднішою гіпотезу про існування якогось надмогутнього морського створіння.

Океанські глибини – ще й досі для нас таємниця. До них не сягає жодний сучасний зонд. Що діється в тих недосяжних безоднях? Які істоти живуть і здатні жити на глибині дванадцяти – п'ятнадцяти миль? Який у них організм? Про все те можна тільки здогадуватися.

До розв'язування поставленого питання ми можемо підійти двома шляхами,– визнавши, що нам відомі або всі види живих істот, котрі заселяють нашу планету, або не всі.

Якщо нам відомі не всі види, якщо природа й досі ховає від нас таємниці іхтіології, то ми не маємо жодних підстав відкидати існування риб чи китоподібних ще невідомих видів або навіть родів, якихось незвичайних глибоководних істот, що здатні жити на недосяжній глибині й лише інколи, з якихось забаганок, із примх самої природи впливають на поверхню.

Якщо, навпаки, нам відомі всі види живих істот, то слід шукати тварину, про котру йдеться, серед інших, уже класифікованих морських тварин, і в цьому випадку я ладен припустити існування велетенського нарвала².

Звичайний нарвал, чи морський одноріг, часто сягає шести футів завдовжки. Коли ви побільшите ці розміри вп'ятеро, вдсятеро, надасте цьому китові сили, пропорційної до його величини, відповідно збільшите його захисний орган – бивень, то матимете уявлення про

¹ Іхтіологія – наука, що вивчає риб.

² Нарвал – різновид морських ссавців з ряду китоподібних. Самці мають величезні бивні з лівого боку верхньої щелепи.

це страховиддя. Саме його величина й відповідає тій, що її повідомили офіцери судна «Шеннон»; бивень такого велета здатен проткнути борт «Шотландії», а проти його сили не встоїть корпус жодного пароплава.

Цей нарвал озброєний, як то кажуть деякі природознавці, подобою костяної шпаги, алебарди. Його передній зуб – бивень – твердий мов криця. Сліди цього зуба часто помічали на тілі китів, у сутичках із якими нарвал завше виходив переможцем. Траплялося витягувати уламки нарвального зуба із корпусів суден, що він продірявлював їх, ніби свердло дерев'яну бочку. У музеї Паризького медичного факультету є бивні два метри двадцять п'ять сантиметрів завдовжки і в основі сорок вісім сантиметрів завглубшки.

А тепер уявіть бивня вдесьтеро більшого, тварину вдесьтеро дужчу, котра мчить зі швидкістю двадцять миль за годину, помножте її масу на швидкість і ви збагнете причину можливої катастрофи.

Отже, за браком повної інформації я ладен приєднатися до думки про існування морського велета-однорога, озброєного не просто алебардою, а справжнім тараном, як панцерні фрегати чи військові судна, так само масивні й оснащені такими самими потужними моторами.

Так можна з'ясувати оті загадкові явища, коли подібний феномен існує справді, а не є витвором хворобливого марення, – а це також імовірно».

Останні слова я сказав із обережності. Не будши певен у правдивості повідомлень, я боявся за свою професорську репутацію і не хотів, щоб з мене сміялися американці, вдатні до ущипливих глузувань. А по щирості – я врів в існування чудовиська.

Мій допис набув широкого розголосу й спричинився до запальних суперечок. У мене знайшлося чимало однодумців. Зрештою, пропонуване в ньому розв'язання проблеми відкривало необмежений простір уяві. Людському розумові властиво творити незвичайні образи велетенських химер. А море – саме те середовище, та єдина найліпша стихія, де ці велети, що проти них земні тварини, слони чи носороги – всього лишень ліліпути, можуть народжуватися й жити. У воді живуть найбільші серед знаних ссавців, і, може, в ній водяться величезні молюски, подоби крабів, що на них і глянути моторошно, стометрові омари або краби вагою на двісті тонн! Хто знає? Колись земні тварини, сучасники геологічних епох, чотириногі, чотирирукі, гаддя та птахи сягали велетенських розмірів, і лише з часом вони помалу-малу поменшали. А чому й справді цих гігантських взірців життя інших епох не може зберігати в своїх глибинах море, котре не улягає ніяким змінам, що їх постійно зазнає земна поверхня? Чому б йому не сховати в своєму лоні останніх цих велетів, що їхні роки вираховуються століттями, а століття тисячоліттями?

Проте я захопився мріями, а це мені аж ніяк не личило. Досить химер! Згодом вони обернулися мені на жахливу дійсність. Повторюю,

природа незвичайного явища не викликала вже сумнівів і громадськість визнала існування загадкової істоти, що не мала нічого спільного із казковим морським гаддям.

Коли для нас ця проблема мала єдине науковий інтерес, то практичних людей, здебільша американців та англійців, безпосередньо зацікавлених у нормальному трансатлантичному сполученні, передовсім займала проблема визволення від цього небезпечного чудовиська. Газети, що представляли інтереси промислових і фінансових об'єднань, саме так висвітлювали питання.

Ініціатива належала Сполученим Штатам. У Нью-Йорку стали опоряджувати експедицію з метою вполювати нарвала. Швидкохідний фрегат «Авраам Лінкольн» брався негайно вийти в море. Капітанові Фарагута було відчинено всі військові склади, і він тут же заходився рихтувати судно.

І саме тоді, як наладнилися ловити чудовисько – воно зненацька шезло. Два місяці про тварину не було й чутки. З нею не стрічалось жодне судно. Одноріг начебто довідався, що проти нього затівається змова. Про це стільки казалося по трансатлантичному кабелю, і жартівники запевняли, що отой лукавий bestія перехопив якусь депешу та й дав драла.

Отож фрегат спорядили в далеке плавання, забезпечили могутньою китобійною зброєю, проте куди йому вирушати – було невідомо. Нетерпеливились щодень дужче. Аж раптом другого липня прокотилася чутка, ніби судно, яке робило рейси між Сан-Франціско і Шанхаєм, три тижні тому бачило тварину на півночі Тихого океану.

Ця новина справила надзвичайне враження. Капітанові Фарагута не дали зволікати жодної доби. Запаси харчів повантажено на судно. Вугілля насипано повнісінькі трюми. Команда – в повному складі. Залишалось розпалити топки, розвести пари й відшвартуватися. Капітанові не подарували б запізнення бодай на півдня. До того ж Фарагут і сам жадав негайно відчалити.

Три години перш аніж «Авраамові Лінкольну» вийти з Бруклінського порту, я дістав листа, де писалося:

*«Панові Аронаксу, професорові Паризького музею,
готель «П'яте авеню», Нью-Йорк.*

Пане добродію!

Якщо ви бажаєте приєднатися до експедиції, уряд Сполучених Штатів матиме приємність довідатися, що Франція в вашій особі взяла участь у цій акції. Капітан Фарагут надасть до ваших послуг каюту.

*З щирою сердечністю Ваш Ж. Б. Гобсон,
морський міністр».*